

ערב ספר – תולעת ספרים. 1/11/19

דיון / חני בירן

לפנינו ספר עשיר, רב שכבתי, הפונה אל הלידה כאירוע המכונן של חיינו. רות מתבוננת בו מתוך נקודות מבט שונות, כשהיא מגלה עוד ועוד רבדים החבויים בתוכו. לספר זה, חבלי לידה ארוכים וסבוכים ונראה כי רק חוקרת שהיא במהותה נשית ואימהית, יכולה לצאת למסע כה קשה. מסע בו היא מתייסרת תוך כדי הליכתה. הספר לעיתים בולע את הקורא כמו רחם בולענית ולעיתים מטיל אותו מהמים אל היבשה, תוהה ובוודד מול מרחבי האינסוף. לפנינו מלאכת מחשבת של חוקרת שהעזה למצוא בתוך עולם הפסיכואנליזה הדהודים לעולמות רחוקים, עולמות של חכמה וסוד. המשותף לעולם הקבלה ועולם הפסיכואנליזה הוא היותם אינסופיים. כל דור של חוקרים מגלה עוד ועוד פירושים, עוד ועוד תובנות. זהו ים רחב, הגדול הרבה יותר מחיי אדם שהם חד פעמיים וסופיים.

אל האמרה הנפלאה "איזהו חכם? הרואה את הנולד" התייחסו אהרונני וברגשטיין במאמרם "לראות את הנולד". הם הדגישו את ראיית העתיד ואת רצף ההיולדות הממשיך להתקיים, באופנים רבים, גם אחרי הסיוורה של הלידה.

אני פונה לדרשת חז"ל מזווית הפוכה. מאוד אהבתי את הציטטה בספר של רות, בעמ' 145 "איזהו חכם? הרואה את הנולד. כראיית מה שכבר נולד בעבר ולא ראיית העתיד להיולד". אני אבקש לגלות את מה שכבר נולד, אך נסתר מעינינו.

רעיון מופלא זה מתכתב עם אמירה מפורסמת של ביון האומר: "מחשבות מחפשות חושב". אמירה זו, כנראה, אינה מדבר על מחשבות מתרוצצות בחלל ומחכות שמישהו ילכוד אותן. אמירה זו מדברת על מחשבות שהסתתרו ולעיתים אף נקברו בתוך טקסטים של דורות על דורות של חכמים. כאן מדובר על מחשבות שנכתבו אך טרם קיבלו פירוש ועל כן טרם נולדו. וגם אם קיבלו פירוש, חבוייה בהם חכמה המחכה לעוד ועוד פרשנים המגלים אוצרות במעמקי הטקסט הכתוב. כלומר החכם הוא זה אשר רואה מה כבר נולד אך נמצא כחומר הנתון במצב ראשוני, גולמי, היולי ומחכה לצאת לאור. הנולד מסתתר והחכם מגלה אותו. כלומר החכם מוציא לאור, מבצע אקט של הולדה.

רעיון זה כה מרגש ולמעשה מדבר על תהליכי הולדה והיולדות העשויים להימשך מאות שנים. טקסט קבלי חוזר וחי באופן אחר לאור פרשנים שהאירו פינות החבויות בתוכו. קל לי יותר להביא דוגמה מפסיכואנליזה.

דוגמה בולטת היא הדוגמה של סופוקלס ופרויד. סופוקלס כתב את הטרגדיה על אדיפוס המלך בשנת 428 לפני הספירה. מאות רבות חלפו עד שפרויד הגאון ראה לפתע מה שהיה שם כל הזמן אך איש לא ראה. המחשבה הייתה בלתי ניתנת לחשיבה, עד שבא פרויד ואמר סיפורו של אדיפוס, הוא סיפורו של כל אדם. המערכת אב אם בן או בת היא מערכת מורכבת בכל משפחה. האינססט הוא טאבו אוניברסאלי מאז ומתמיד. אבל, צריך גאון שיהפוך מחזה מיתולוגי לפרדיגמה. פרדיגמה שבישרה את לידת הפסיכואנליזה.

תהליך הולדה זה של פרויד קשור ביכולת לראות את הנולד. כלומר להוליד את הנולד המסתתר בתוך הטקסט ולהפיה בו חיים.

בסמינר מס' 8 שנתן ביון בשנת 1975 בברזיליה, הוא כותב:

"אי שם בסיטואציה האנליטית, תחת מסות של נירוונות, פסיכוזות וכדו', קבור בן אדם הנאבק להיולד. תפקידו של הפסיכואנליטיקאי הוא לא לעסוק בכל אותם מנגנונים נירוטיים ופסיכויים. יש לראות במנגנונים אלה תקלה בלבד בדרך לשחרור האדם שבתוך המטופל. אני חושב שאין זה יותר מידי מתייפף, להגיד שכמו מיכלאנג'לו, ליאונרדו, פיקסו, שקספיר, גם הפסיכואנליטיקאי, צריך לשחרר כוחות חיים חבויים. חיים המסתתרים מתחת מסה כבדה. האנליטיקאי אמור לעזור לילד למצוא את הבוגר החבוי שם. וכן להראות לבוגר שהוא עדיין ילד. שני אלה עשויים ללכת יד ביד. לא על מנת להפכם לבלתי מובחנים זה מזה אלא על מנת לאפשר לשניהם להיות יצירתיים ומפרים זה את זה."

זהו טקסט פיוטי המאמין ברוח האדם. המאמין בנוולד שקבור ושואף לצאת מתוך מסה בלתי מובחנת וחסרת צורה. לצאת זקוף אל אוויר העולם. עלינו למצוא את קווי המתאר שלנו שהלכו לאיבוד, תחת תלאות החיים, תחת ויתור על רצונותינו ועל שאיפותינו. עלינו לתת צורה לאדם שבתוכנו.

מעניין לציין שטקסט זה של ביון, נולד בעקבות הצגת מקרה של אשה, אם לילד בן שנתיים הנמצאת בהריון שני. בטיפול, היא עסקה בנושאים שהרחיקו אותה מעצמה, מעובדת הריונה ומאימהותה. ביון מסיים כך את הסמינר: "אשה זו היא אמא פוטנציאלית אך אימהותה מכוסה ומוסתרת מעיניה".

הרואה את הנולד אם כן, הוא זה המאפשר לנולד הפוטנציאלי, לממש את גרעין אישיותו.

הביטוי החזק הזה, "הרואה את הנולד" עוזר לנו להבין את המושג האניגמטי של ביון "זיכרונות העתיד". מהם זיכרונות העתיד?

כנראה אלה אותם רעיונות שנשארו קבורים ולא זכו לצאת לאור. כדי שיחיו, מישהו צריך להפיק בהם חיים.

אני חושבת על לידת עובר מת. הרי פוטנציאל חיים שלם שלא יתממש, הולך לאיבוד. חייו העתידיים, כל שלל היכולות, כל הפוטנציאל העתידי, הכל מקופל בתוכו. על כן אנו כה מזועזעים מאותן לידות שקטות. "לידה שקטה" היא למעשה יופמיזם. כל מה שהוריו של העובר המת, דמיינו, קיוו, חיכו, יורד לטמיון. לעובר הזה אין עבר להיקבר בו ולכן הוא קבור בתוך הפוטנציאל העתידי שלו. רות עוסקת רבות במורכבות הזאת של הקשר בין הולדה להמתה. בתוך תהליך ההיריון והלידה מקופלת סכנת מוות. בעבר יולדות רבות נפטרו בזמן תהליך הלידה. היציאה מהרחם כרוכה בסבל ובמאמץ ליולדת ולנולד ועל כן המקורות הקבליים והמדרשים אותם רות מנתחת, מלאים ביחסים אמביוולנטים כלפי גוף האשה. האשה מושכת ומעניקה חיים אך גם מסוכנת, חונקת, טמאה ומאיימת. הדילמה של חיים ומוות, מופיעה באופן יפיפה בשירו של דן פגיס:

התחבאתי בחדר, אבל שכחתי
איפה.

בארון אינני.

ולא מאחורי הילון.

גם לא במבצר הגדול בין רגלי
השולחן

הראי ריק ממני

לרגע נדמה לי שאני בתמונה

על הקיר.

באחד הימים אם יבוא מישהו

ויקרא לי

אענה ואדע: הנני.

הבדידות התהומית של הדובר בשיר מזכירה את מה שאומרים פסיכואנליטיקאים כמו ביון, וויניקוט, קוהוט ואחרים, כל אחד במילותיו הוא. הם מגיעים לאותה נקודה. אדם לא יכול להוליד את עצמו. האישיות שלנו נולדת כשמישהו אחר רואה אותנו, מחפש אותנו, קולט את מהותנו, נותן תוקף לבואנו לעולם. אם לא כן, הולך דן פגיס בשירו, לאיבוד בתוך אובייקטים דוממים, חסרי חיים ומת בתוכם. אם ילד נולד לתוך עולם של אובייקטים חסרי חיים, הוא עצמו נעלם, קופא ומתקבע בחוסר חיות. חשוף לאימה ללא שם, אליה רות מתייחסת רבות. כדי שהאישיות תיוולד חייב להיות דיאלוג בין שניים. מישהו קורא בשמי. מישהו רואה אותי. אני רצוי. הנפש מקבלת מצע לשהות בו. אם לא כן, אין היא יכולה להתקיים ולחיות.

לידת האישיות, שניתן לקרוא לה גם בשם "הופעת הסובייקטיביות", מובילה אותנו להיבט נוסף של הספר העוסק ביחסי מיכל ומוכל. יחסי מיכל ומוכל קיימים מראשית החיים ולכל אורכם. מתורתו של ביון, אנו לומדים שהמוכל יוצר את המיכל. למיכל אין קיום ללא מוכל. עובדת החיים העוצמתית ביותר המראה לנו שאין מיכל ללא מוכל, נעוצה באנרגיית המציצה האקטיבית שהתינוק זקוק לה על מנת ליהנות מחלב אימו. על ידי פעולת המציצה, הוא מייצר עוד ועוד חלב. השד יתרוקן אם לא יהיה לו דורש. פעולת המוכל מאפשרת את ההכלה. וויניקוט אמר אין תינוק בלי אמא אך יש להוסיף: אין אמא בלי תינוק. כאשר רות מולידה ספרים, הספרים יוצרים את זהותה. מעניקים לה חיות בהוצאתם לאור. חוקר האמון על מחקריו, כשמחקריו יוצאים לאור, הם מייצגים אותו, מרחיבים את זהותו. כל יצירה שאדם יוצר, הופכת ברבות הימים ממוכל למיכל. כשאנו עוסקים בעולם הרוח, תהליך זה הוא אינסופי. היצירה מרחיבה ומעשירה את אישיות היוצר ובו זמנית הופכת למיכל, עבור יוצרים אחרים. הם שואבים ממנה ובונים על המצע שלה את רעיונותיהם. עולם הרוח הוא אינסופי ולעולם אין לדעתו במלואו. האדם נידון לחיות עם חסר גדול. רות מראה בספרה בצורה יפיפיה שרשרות של דהודים ושל חוליות מקשרות בין עולמות שונים ורחוקים זה מזה, הן בממד הזמן והן בשפה ובעולם המושגים. חיבורים אלה שלה מזינים ומפרים את הקורא שעומד משתאה מול העושר של האפשרי ושל הבלתי אפשרי.

היבט אחר בו עוסק הספר רבות ובאופן מרשים ומעמיק, הוא ההיבט של האנדרוגינוס. כאשר, המקורות שרות מצטטת, מסכימים עם הרעיון שאולי נבראנו זכר ונקבה ונחצנו לשני חלקים המתגעגעים זה לזו וחובקים זה את זה. זה גורל שנכפה עלינו, להיות חתוכים. זה עוד סוג של סיוורה, מושג העובר לאורך הספר כחוט השני.

בהרהורים על חומרים אלה, חשבתי שרות מתמודדת עם הארוס והטנטוס המצוי במתח שבין שני המינים. האהבה והשנאה בין שני המינים הן כנראה שלובות זרוע. התשוקה לאהוב מקרבת אותנו אל בן המין השני אך החשש מפני השתלטותו, יוצרת גם שנאה ואפילו תיעוב, אותו מראה רות, בעיקר כלפי גוף האשה האפל והמסתורי. בגיל החביון, בנים משחקים עם בנים ובנות עם בנות. שאריות של נטייה זו קיימים לכל אורך החיים. אנשים מוצאים נחמה בקרב בני מינם.

מבחינה פסיכואנליטית, אפשר לומר שבשלות באה לביטוי ביכולת להיות אנדרוגינוס בעולם הפנימי. הגוף מייצג אותנו באופן חלקי למדי. אנשים שמצליחים לתת ביטוי ליסוד הנשי וליסוד הגברי ולהצמיחם שלובי זרוע, יכולים להרגיש מימוש של פוטנציאל רוחני. יש מצבים בחיים הדורשים מהגבר לפנות לאספקט הנשי שבתוכו ולאשה לפנות לאספקט הגברי שבתוכה. כלומר שהאנדרוגינוס, אם יש לו חיים פנימיים, אינו ישות מאיימת אלא סוג של מאגר ממנו אנו שואבים הן תשוקה לחיים והן יכולת התמודדות במצבים טראומטיים.

לסיום, סוד החיים אינו ניתן לפענוח. איך נפגשים הזרע והביצית וכיצד צירופם מוליד עובר, דברים אלה נסתרים מבינתנו. איך בדבר המיקרוסקופי הזה, צפונות תכונות האדם שתתגלנה בעתיד, מהי נשאות, מה נושאים אנו בתוכנו, השייך לאבות אבותינו. אני עומדים משתאים ונפעמים מול יצירת החיים. הטבור שבמרכז גופנו, מזכיר לנו שאנו ילודי אשה. אי ההיולדות, אומרת רות, מפחידה יותר מהמוות. תהליך הלידה המתמשכת מורכב משרשרת טרנספורמציות שקטות. הילד מגלה סימנים בגופו המראים לו שהגיע לגיל ההתבגרות. המבוגר מגלה סימנים המראים לו שזיקנתו החלה. אנו עצמנו לא עומדים מול סיוורת כמו סיוורת הלידה. המעבר מתקופת חיים אחת לבאה אחריה, לא חל בחתך ברור כמו הלידה ההופכת את העובר החי במים לתינוק הנושם אוויר. ההשתנות שלנו היא שקטה ומאלצת אותנו להשלים עם החלשות גופנו ועם מותנו.

לעומת הגוף, הרוח היא אינסופית. הספירות בספר הזוהר יורדות מהאינסוף וחוזרות אליו. הן נמצאות בתנועה מתמדת. התנועה היא יסוד חיי הרוח. הן הקבלה והן הפסיכואנליזה עוסקות, כל אחת באופן דומה ובו זמנית שונה בשאלות של רוח, נפש, נשמה. עולמות שהם מעבר לעולם המצומצם והדל של הגוף. התנועה מרחיבה את הנפש ומרוממת אותה. המשותף לתורת הקבלה ולתורה של ביון, היא האמונה המופלאה שבכל אדם טמון גרעין גדול יותר מהגוף ומתכונותיו הארציות. בכל אדם טמון יסוד אלוהי. אבל, הוא מכוסה ולא פשוט לגלותו.

הספר שלפנינו הוא חוליה חשובה, יצירתית וחדשנית, המגלה חיבורים בין עולמות רחוקים זה מזה בממדי זמן, שפה, מטפורות ואמונה. בתיווכה של רות, מצליחים עולמות אלה לשוחח זה עם זה ולהשלים האחד את השני.